

חיוב עבד כנעני במצות „פרו ורבו“

בבא־בבא דף י"ג. — תוספות ד"ה „שנאמר לא תהוה בראה. הא דלא מייתי קרא ד„פרו ורבו“ אומר ריב"ם משום דלשבת יצרה שייך אפילו בצד עבדות...“ ומדברי התוספות מוכח שאין מצות „פריה ורביה“ בעבד, ולכן אומר התוספות שהגמרא נקטה את הלימוד של „לא תהוה בראה“. וכן מובא בתוספות בגיטין (מ"א). שמקשה: „ואם תאמר, אפילו יכול לישא שפחה הא אינו מקיים בכך פריה ורביה כדמוכח ב„הבא על יבמתו“ (יבמות ס"ב). גבי היו לו בנים קודם שנתגייר ונתגייר דאמר הכל מודים בעבד שאין לו חייס — ואם כן התוספות לשיטתם סוברים שאין חיוב מצות „פרו ורבו“ על עבד כיון שאין לו חייס. ומצות „פריה ורביה“ שייכת רק באם הולד מתיחס אחריו. בתוספות (חגיגה דף ב. — דוחה את ה„יש מפרשים“ הסוברים שעבד לא מיפקד אפריה ורביה, גיטין ובבא בתרא) בסוגיית חיוב חצי עבד וחצי בן־חורין בחובת ראייה. הגמרא נוקטת לפרש שהשאלה בחיוב חצי עבד וחצי בן־חורין בחובת ראייה, תלויה במשנה ראשונה ואחרונה. משנה ראשונה — הכוונה קודם שחזרו בית־הלל להורות כדברי בית־שמאי, ועל זה מובא הדין של רבינא שחצי עבד וחצי בן־חורין — פטור מן הראייה, אבל לאחר שהודו לבית־שמאי שיש על בית דין לכוף את רבו לשחררו ואז נחשב העבד כמשוחרר, ולכן חייב בקרבן ראייה.

ותוספות על הדף מביאים: „אבל יש מפרשים משום דעבד לא מיפקד אפריה ורביה דאמר היו לו בנים בעבדותו ונשתחרר לא קיים פריה ורביה (וזהו שיטתם בבבא־בתרא וגיטין) אבל תוספות דוחים את ה„יש מפרשים“ ומתוך שהגמרא נוקטת את הלשון „והלא לא נברא העולם אלא בשביל פריה ורביה, משמע שגם בעבד יש חיוב פריה ורביה. ואומר התוספות שאין הכי נמי, גם בעבד יש מצות פריה ורביה ואף על פי שאין לו חייס.

ועוד אומר התוספות: „פרו ורבו“ — אכולהו בני נח כתיב אף לכנען. (המהרש"א במקום דוחה את ראיית התוספות מחיובם של בני נח, כי הגמרא בסנהדרין (נ"ט): אומרת: „והרי פריה ורביה שנאמרה לבני נח דכתיב „פרו ורבו“ ונשנית בסיני — לישראל נאמרה ולא לבני נח, ואם כן ודאי שחיוב פריה אינו שייך בעבד. כדי להסביר את המחלוקת בענין חיוב עבד במצות „פרו ורבו“. ה„קרני ראם“ בחגיגה דוחה את דברי התוספות וסובר שדאי אי אפשר לחייב עבד במצות „פרו ורבו“ משום דילפינן לה לה מאשה. וכיון דאשה גופא פטורה מפריה ורביה הוא הדין עבד. וה„קרני ראם“ מוכיח את דבריו שהלמוד לה לה מאשה נלמד בין לחיוב ובין לפטור מהגמרא בחגיגה דף ד: המשנה אומרת שנשים ועבדים שאינן משוחררים פטורין מראיה. ושואלת הגמרא עבדים מנלן? אמר ר' הונא אמר קרא: „אל פני האדון ה'“ — מי שאין לו אלא אדון אחד יצא זה שיש לו אדון אחר. ושואלת הגמרא: „למה לי קרא מכדי כל מצוה שהאשה חייבת בה עבד חייב בה כל מצוה שאין האשה חייבת בה אין העבד חייב בה, דגמר לה לה מאשה. אמר רבינא לא נצרכא אלא למי שחצי עבד וחצי בן־חורין“. אם כן רואים מהגמרא בפירוש שההיקש „לה לה“ מתקבל בין לקולא ובין לחומרא.

ואף על גב דמצינו בב"ק שעומד לכאורה בסתירה מפורשת לגמרא זו. התוספות בבבא קמא דף פ"ח: המשנה מביאה מחלוקת בענין החובל בעבד כנעני של אחרים, אם שייך חיוב בושת או לא. ר"י פוטר מבושת, ורבנן — עבד בכלל בושת, וכל הלימוד של „אחיו" לא בא למעט רק ממצוה. ושואלת הגמרא: „אלא מעתה לרבנן יהא עבד כשר לעדות, כי לרבנן הוא בכלל, והגמרא דנה האם אפשר ללמוד קל וחומר מאשה שפסולה לעדות או לא. ומקשים התוספות: „תימה הא ילפינן בכל דוכתא גזירה שוה „לה לה" מאשה?" אלא מה נאמר שהלמוד של „אחיו" לרבנן מרבה עבד (ורק הוא אינו במצוה ונפקא מינא לענין הלאו של „אם לא יגיד ונשא עוונו" שזה ודאי לא נחייב עבד) אם כן מה הגמרא מסתפקת אם יש קל וחומר לעדות בעבד מאשה או לא? נאמר ש„אחיו" ירבה גם עבד לענין קבלת עדות! ומתריצים התוספות: „ויש לומר, דכי גמרינן „לה לה" מאשה היינו להחמיר על העבד לעשותו כישראל לכל הפחות במצוות שהאשה חייבת אבל לגורעו מאיש ולפסולו לעדות כאשה לא גלמוד דמין הדין כשר הוא לעדות דכתיב „ועמדו שני האנשים". אם כן מוכח מתוספות שכל ההיקש „לה לה" מתקבל רק לחומרא ולא לקולא. בנגוד לגמרא בחגיגה דף ד.

וכבר נמצא ענין זה ב„גודע ביהודה" מהדו"ב חח"מ סי' י"א. ומסביר שאין כונת התוספות שבכל התורה כולה ההיקש של „לה לה" מתקבל רק לקולא ולא לחומרא. אלא כל התורה לישראל ניתנה ולא שייך לחייב מי שהוא מעם אחר במצוות התורה שניתנה מסיני. ואם כן מצד הסברה לא היה עבד מחוייב בשום מצוה כשם שאין הכותי חייב בשום מצוה. ובאה הגמרא לחייבו במה שהאשה חייבת, ומה שאין האשה חייבת, אין אנו פוטרים אותו מה„גזירה שוה" אלא שממילא פטור דמהיכא תיתי שיתחייב? אבל לקבלת עדות כתוב בתורה: „ועמדו שני האנשים" ולא כתיב „שני אנשים" מישראל, ומצד הסברה גם כותי ועבד כשרים לעדות דבכלל אנשים הם, אם כן ודאי שבלא לימוד מאשה אי אפשר לחייב עבד במצוה, אבל בעדות הוא כלול גם במצוה, ולכן תוספות מדגישים „דהך גזירה שוה לא אתי לגרעו" אבל לחייבו במצוה שאין האשה חייבת אי אפשר.

עד כאן הוסברו דברי התוספות בב"ב וגיטין הסוברים שאין בעבד חיוב פריה ורביה. ובדברי התוספות בחגיגה צריך לומר שסובר שההיקש „לה לה" התקבל רק לחומרא ולא לקולא, ואין סתירה מהגמרא בחגיגה דף ד; כיון שהגמרא שם לא הולכת להלכתא, כי להלכה חצי עבד וחצי בן־חורין חייב בראיה כמשנה אחרונה, ואם כן „אל פני אדון" בא למעט עבד גמור ולא חצי עבד וחצי בן־חורין. וכך מובא ברש"י בערכין שעבד פטור מראיה מצד „אל פני אדון", אם כן ודאי לא מוכח שההיקש „לה לה" מתקבל בין לקולא ובין לחומרא, ובכך נדחית ראית ה„קרני ראם".

אבל הקושי בהסבר זה יהיה על פי סברת ה„גודע ביהודה", כיון שלא מצינו חיוב באשה בפריה ורביה, מהיכא תיתי שנחייב עבד כיון שהוא לא בכלל ישראל.

התוספות רי"ד ב"ב (דף י"ג). חולק על דברי התוספות וסובר שעבד חייב בפריה ורביה, ואף על גב דאיתקיש לאשה — דאשה היינו טעמא דממעית לה מפני שאין דרכה לכבוש, אבל עבד דרכו לכבוש, ואם כן כל הלימוד של „לה לה" נלמד במצוה שהזמן גרמן, אבל מצוות שאין הזמן גרמן ורק נשים פטורות מפני שאינן בנות כיבוש — אם כן יש מיעוט מיוחד באשה אבל עבד חייב. ולכאורה מצינו ראייה ליסוד זה: כל מצוות „לא תעשה" נשים חייבות חוץ מ„בל תשחית" ו„לא תקיף" והסברה — כיון שבהשחתה כתוב „זקנך" וממעטינן — ולא זקן אשתך (והואיל והיא לא בהשחתה

או גם אינה בהקפה כי יש היקש של הקפה להשחתה) אבל עבד ישנו בהשחתה ובהכרח הואיל וכל המיעוט רק באשה ומצד הדין היתה חייבת כי לגבי לאוים הוקשה לאיש (כי ישנה בעונשין) ואם כן לא שייך לפטור את העבד.

אבל ה"משנה למלך" בפרק י' מהלכות מלכים מביא שהרמב"ם — לא משמע ממנו כסברה זו, שכותב: „אשה לא ב"בל תשחית" מפני שאין לה זקן, ולכן היא גם לא ב"בל תקיף" ולכן עבדים חייבים". וכתב הרמב"ם: „אף על גב דבכל המצוות שהאשה חייבת בהן — עבד חייב בהן, דזה עדיף הוא מאשה" — משמע דוקא כיון שעבד יש לו זקן, ובלי זה היינו אומרים שההיקש „לה לה" נלמד לכל דבר — גם במצוה שאין הזמן גרמא, ולכן סובר גם הרמב"ם שאין בעבד חיוב פריה ורבייה כיון שאינו עדיף על אשה. אבל דברי התוספות בחגיגה מובנים, כיון שבמצוה שאין הזמן גרמא אשה היתה צריכה להיות חייבת ורק מעוט מפסוק ממעט אותה ולכן עבד חייב במצות „פרו ורבו".

„מי שחציו עבד וחציו בן חורין — עובד את רבו יום אחד ואת
עצמו יום אחד, דברי בית הלל. בית שמאי אומרים: תקנתם את
רבו, את עצמו לא תקנתם! לישא שפחה אינו יכול, שכבר חציו בן
חורין: לישא בת חורין אינו יכול, שעדיין חציו עבד, ובטל? והלא לא
נכרא העולם אלא לפריה ורבייה שנאמר: לא תהו בראה לשבת יצורה,
אלא מפני תקון העולם כופין את רבו ועושה אותו בן חורין וכותב
שטר על חצי דמיו, וחזרו בית הלל להורות כדברי בית שמאי".

(פסחים פח, א)